

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ
Τακτικού καθηγητοῦ τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ

ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἱστοριογραφικὴν παράδοσιν
καὶ ἡ σημασία αὐτῶν *.

Α΄

Μερικοὶ θὰ εἴπουν μετὰ καταπλήξεως : ὥστε ἔχει τὸ Βυζάντιον τὸν Θουκυδίδην του καὶ τὸν Ξενοφῶντα του ; ἡμεῖς ποτὲ δὲν τοὺς ἀνεγνώσαμεν καὶ δὲν τοὺς συνητήσαμεν εἰς τὰ ἀναγνώσματα τῶν γυμνασίων.

Ἄλλ' εἰς τὸ γυμνάσιον νομίζω ὅτι ποτὲ δὲν ἐδιδάχθη ἡ συγγραφὴ τοῦ Μεγαλοπολίτου Πολυβίου, καὶ ἐξωστρακίσθη αὐτὸς ὁ ὑπέροχος βιογράφος ὁ Πλούταρχος ! Τί τὸ παράδοξον ὅτι τὸν Προκόπιον καὶ τὴν Ἀνναν Κομνηνὴν γνωρίζετε μόνον κατ' ὄνομα ἀπὸ τὰ σχολικὰ ἐγχειρίδια τῆς Ἱστορίας ἢ ἀπὸ ἀναγνώσεις ;

Δυστυχῶς διὰ τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν, ἡ τελευταία χώρα, ὅπου θὰ παραμερισθῇ ἡ προκατάληψις τοῦ κλασικισμοῦ διὰ νὰ ἐκτιμηθῇ κατ' ἀξίαν ἡ προσφορὰ τῶν Μέσων Ἑλλήνων, φαίνεται νὰ εἶναι ἡ ἰδική μας. Ὅταν διαβάσης τὸν Ὅμηρον σοῦ φαίνεται περιττὸς ὁ Ἐρωτόκριτος καὶ τί θὰ σ' ἐδίδασκε περισσότερον ἀπὸ τὸν Θουκυδίδην ὁ Καισαρεὺς Προκόπιος ; Ἡ διὰ νὰ συλλάβωμεν τὸ πρόβλημα κατ' ἄλλον τρόπον : Ἡ γλῶσσα τοῦ Ξενοφῶντος ὑπῆρξε τὸ πρότυπον τῆς πριγκιπίσσης Ἀννης. Τί ἔχει κανεὶς νὰ διδαχθῇ ὅταν γνωρίζῃ ἤδη τὰ Ἑλληνικά, τὴν Ἀνάβασιν καὶ τὴν Κυροπαίδειαν ; Ἐνθεν δηλαδὴ ἡ κατ' ἀπόλυτον κρίσιν ἑξαρχὸς τῶν κλασσικῶν τοῦ πέμπτου π.Χ. αἰῶνος. Καὶ ἐξ ἄλλου ἡ βαρύτες τῆς γλωσσικῆς μορφῆς, ἡ ὁποία δὲν ἡμπορεῖ νὰ πέσῃ ἐπὶ συγγραφέων τῶν παλαιῶν τὸ ἰδίωμα τοῦ καιροῦ των, ἀλλὰ μιμουμένων τοὺς παλαιοὺς καὶ δοκίμους ἱστοριογράφους.

Φυσικὰ ὁ καθηγητὴς τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας δὲν εἶναι συνήγορος τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων, ὑποχρεωμένος νὰ δώσῃ ὑπὲρ αὐτῶν ψῆφον

* Ἀνεγνώσθη εἰς τὰ θερινὰ μαθήματα τοῦ Πανεπιστημίου τὴν 15ην Σεπτεμβρίου 1954.

εὐνοϊκὴν, καταδικάζων τοὺς κλασσικοὺς· θὰ ἦτο ἄλλως τε τοῦτο ἀρκετὰ γελοῖον καὶ ἀνωφελές. Ἐπομένως συμφωνεῖ καὶ αὐτὸς ὅτι ὁ Θουκυδίδης εἶναι μέγας καὶ πρωτότυπος ἱστορικός, ἔχων ὕψος συμπεπυκνωμένον, ἐννοίας βαθείας, πείραν πολιτικὴν, εὐθυκρισίαν, βασανίζων τὰς πληροφορίας του καὶ διασταυρώνων αὐτὰς πρὸς ἐξακρίβωσιν τῶν γεγονότων, αἰρόμενος ὑπεράνω προσωπικῶν παθημάτων καὶ ἀτομικῶν συμφερόντων, Ἀθηναῖος καὶ Ἕλλην, διδάσκαλος ἑσσεὶ διὰ τοὺς πολιτικοὺς καὶ ὁδηγὸς διὰ τοὺς πολίτας, κατ' ἀξίαν κρίνων τὴν βαρύτητα τῆς παραδόσεως καὶ τὴν δύναμιν τοῦ παρόντος, ὁδηγῶν εἰς ἐμβάθυνσιν καὶ ἐρμηνεύων τὰ δύσλυτα, προβάλλων τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς του καὶ δι' αὐτῶν λύων τὰς ἀπορίας ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἀντιθέσεων καὶ συγκρούσεων. Βαθὺς δὲ καὶ περὶνους ὢν, εἶναι καὶ ἀκριβολόγος καὶ σαφὴς ὅσον δύσκολος καὶ συμπεπυκνωμένος, χάρις εἰς γλωσσικὸν ὄργανον ἴδιον, διὰ τοῦ ὁποίου ἐκφράζει τὸν ψυχικόν του κόσμον καὶ ἐκπροσωπεῖ τὸν μέγαν Ἀθηναϊκὸν λαὸν ὁ ὁποῖος τὸν ἐγέννησεν. Μεγάλα τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς του — ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος — μέγα τὸ ἱστορικόν του ἐπίτευγμα, καθὼς ὁ ἱστορικός ἡμιλλᾷτο καθ' ἑαυτὸν πρὸς τὸν προκατόχον του Ἡρόδοτον.

Ὁ Ξενοφῶν εἰσάγει ἕνα νέον κόσμον, τὴν Ἀνατολήν, τοὺς λευκοὺς καὶ ἄριους Πέρσας, παιδευομένους, μαχομένους, ὄχι ἐκστρατεύοντας κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἐπὶ Ἡροδότῳ, ἀλλ' ἀμυνομένους ἐπὶ τῶν ἑδαφῶν των. Ὁ ἴδιος δὲν εἶναι οὔτε στρατηγὸς καθ'αυτό, ὡς ὁ Θουκυδίδης, οὔτε ἱστορικός. Ἡ τύχη τὸν ἀνήγαγεν εἰς ὁδηγὸν τῶν μυρίων καὶ ἡ διάθεσις τὸν ἔφερε πρὸς μίαν ἐξιστόρησιν τῶν πραγμάτων πολὺ ὀλιγώτερον πυκνὴν καὶ ἐμβριθῆ ἀπὸ τὴν θουκυδίδειον ἀλλὰ περισσότερον ἀπλὴν, σαφῆ, χαρίεσσαν, ἀνθρωπίνην. Νομίζει κανεὶς ὅτι ἡ κόπωσις τῶν Ἑλλήνων μετὰ τὸ 410 παρακολουθεῖ τὴν Ἱστορίαν του — τὰ Ἑλληνικά — δι' ἧς συμπληροῦται ὁ θουκυδίδειος ἄθλος. Ἡ γλῶσσα του εἶναι περισσότερον ὄργανον Ἀθηναίου συμπότου χαίρομένου τὰ ἀγαθὰ τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς, παρὰ ἔκφρασις τῆς αὐστηρᾶς ἀληθείας καὶ τῶν αἰτιῶν τῶν πραγμάτων. Πλησιέστερος πρὸς τὰ φαινόμενα, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων, ἐγένετο ὁ χρυσοῦς κανὼν τῆς ἀττικῆς γλώσσης, τὴν ὁποίαν ἐν τούτοις ἐλάμπρυναν τόσοι ρήτορες. Καὶ αὕτη ἡ προσέγγισις του πρὸς τὴν φιλοσοφίαν δὲν τὸν κατέστησε δύσκολον, διότι ἡ φύσις τοῦ Ξενοφώντος ὑπῆρξεν ἀπλὴ καὶ εὐκολος, ὅπως ρέουσα καὶ διανγῆς ὑπῆρξεν ἡ γλῶσσα του. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ὡς ἱστορικός ἀφῆκε τὸ πάθος ἢ τὸ κόμμα ἢ τὴν πρὸς τὰς Ἀθήνας ἀγάπην νὰ σκεπάσουν τὴν ἀλήθειαν.

Αὕτη ἡ μικρὰ ἀναδρομὴ πρὸς τὰ δύο τυπικὰ παραδείγματα τοῦ πέμπτου αἰῶνος, τὸν ἀετὸν καὶ τὸν ταῶν τῆς ἀττικῆς ἱστορίας, ἃς συγχωρηθῇ εἰς ἕνα μὴ κλασσικὸν φιλόλογον, ἀλλ' ὑπῆρξεν ἀναγκαία νομίζω διὰ νὰ δειχθῇ ἄδρομερῶς ὅτι ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι τὸ μοναδικὸν κριτήριον ὅταν πρόκειται νὰ ἀξιολογήσωμεν ἕνα συγγραφέα. Προκειμένου μάλιστα περὶ ἱστοριογράφου,

καμμία καλλιπεία ἢ ὁρθοεπὴς συμμετρία δὲν δύναται νὰ καλύψῃ τὴν κακοποίησιν τῆς ἀληθείας, τὴν πρόχειρον συλλογὴν καὶ συρραφὴν τῶν πληροφοριῶν καὶ εἰδήσεων, τὴν τοπικιστικὴν προκατάληψιν, τὴν ἔλλειψιν κριτικοῦ πνεύματος, τὴν ἐμπάθειαν, τὴν ρηχότητα, τὴν ἀσάφειαν. Ἡ γλῶσσα ὑπηρετεῖ τὰς ψυχικὰς λειτουργίας καὶ ἐκφράζει ἐν ψυχικὸν καὶ ἠθικὸν σύνολον, ἀλλὰ μόνῃ αὐτῇ δὲν τὸ δημιουργεῖ. Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος θὰ ἴστατο βωβὸς πρὸ τῶν γλωσσικῶν δυσχερειῶν ἢ ἀλῶς πρὸ τῆς ἀπτικῆς ἀπλότητος καὶ σαφηνείας τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Ξενοφῶντος, θὰ ὁμοίαζε περίπου πρὸς τὸν κατάπληκτον θαυμαστήν τῶν κιόνων τοῦ Παρθενῶνος, ὁ ὁποῖος οὐδὲν ἄλλο διαλογίζεται εἰμὴ πῶς ἀνεβιάσθησαν καὶ ἰσοζυγίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ! Θὰ τοῦ διέφευγε δηλονότι ἡ οὐσία τῆς ὑποθέσεως. Πέραν τοῦ γλωσσικοῦ ἐνδύματος τὸ ἱστορικὸν ἔργον γεννᾶται ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν διάθεσιν, τὸ κριτικὸν καὶ ἀφηγηματικὸν τάλαντον καὶ τὴν ἀξιοπιστίαν τοῦ συγγραφέως του. Τοῦτο ἰσχύει δι' ὅλας τὰς ἐποχάς, καὶ μολονότι ὁ φιλόλογος ἔχει διάφορον ἀποστολὴν ἀπὸ τὸν κρίνοντα τὴν ἀξίαν τῶν πηγῶν νεώτερον ἱστορικόν, ἐν τούτοις τὰ προβλήματα τῶν ἱστορικῶν ἔργων εἶναι στενῶτατα συνδεδεμένα μὲ τὰ γεγονότα καὶ τὴν δρᾶσιν καὶ ἡ κριτικὴ τοῦ φιλολόγου πρέπει νὰ προχωρῇ πολὺ πέραν τῆς γλωσσικῆς μορφῆς.

Ἐπομένως, προκειμένου περὶ τῶν Βυζαντινῶν, οἱ ὁποῖοι σπανίως ἔγραφαν ὅπως ὁμίλουν (ἀκριβῶς ὅπως καὶ ἡμεῖς συνηθίζομεν κατὰ παράδοσιν νὰ πράττωμεν, καί, νομίζω, θὰ συνεχίζωμεν ἐπὶ μακρόν), τὸ γλωσσικὸν κριτήριον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ βαρύνῃ ἀποφασιστικῶς ἐπὶ τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας τῶν ἔργων των. Ὁ τελευταῖος τῶν Βυζαντινῶν ἱστοριογράφων, ὁ Δοῦκας, εἶναι ἀπαίδευτος καὶ ἀμαθής, καθότι ἔμαθε τὰ ἑλληνικά του ὑπόδουλος εἰς τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Τούρκους τῆς Ἀνατολῆς. Ἄλλ' ἡ περιγραφή τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων εἶναι αὐτόχρημα θεία καὶ ἀνυπέρβλητος καὶ τὸ γέμον σολοικισμῶν καὶ γλωσσικῶν βαρβαρισμῶν ἔργον τοῦ Δοῦκα πάλλεται ἀπὸ ἐνθερμον καὶ γνησιώτατον Ἑλληνισμὸν καὶ συγχρόνως σέβεται τὴν ἀλήθειαν. Ὁ συγγραφεὺς του αἵρεται ὑπὲρ τὰς προσωπικὰς ἀντιθέσεις, ἀναγνωρίζει τὰς ἀρετὰς τοῦ Μωάμεθ Β' καὶ ἀπαθανατίζει τὸν ἐχθρὸν τῆς οἰκογενείας του Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον. Τὸ ἄλλο προσάλλον αὐτὸ γλωσσικῶς κείμενον ροφαῖται καὶ σήμερον μὲ τὴν αὐτὴν ζέσιν καὶ ἀπὸ τοὺς ἀπλοὺς ἀναγνώστας καὶ ἀπὸ τοὺς σοφοὺς ἐρευνητάς. Πρὸς τί ἡ καταδίκη τῆς γλώσσης ; Καὶ ὡς ἔχει ἡ γλῶσσα του εἶναι μνημειώδης, διότι παρέχει μυρίας ἀφορμὰς εἰς φιλολογικὰς διαπιστώσεις καὶ συζητήσεις. Ἀπεναντίας ἡ ὁμαλωτέρα γλωσσικὴ διατύπωσις τοῦ Γεωργίου Σφραντζῆ δὲν σφύζει τὸ παραδόξον τύχης χρονικόν του (Majus) διότι παντοῦ μᾶς παρακολουθεῖ ἡ σκιά τῆς νοθείας καὶ ἡ ὑποψία τῆς παρεμβολῆς. Ἡδὴ ὁ Λουκιανὸς εἰς τὸ χαριέστατον ἐκεῖνο «Πῶς δεῖ ἱστορίαν ξυγγράφειν» (14 — 32) διεκωμώδησε προγενεστέρους του καὶ συγχρόνους του ἱστοριογράφους οἱ ὁποῖοι,

ἄκριτοι κατὰ τὰ ἄλλα καὶ βάρβαροι, ἐμιμοῦντο τὴν γλωσσικὴν τοῦ Θουκυδίδου ἔκφρασιν. Τοῦτο βεβαίως δὲν ἠδυνήθη νὰ τοὺς σώσῃ. Παρῆλθον ἐπομένως οἱ χρόνοι καθ' οὓς οἱ φιλολογικοὶ μύδροι ἔκαιον τὰς ἱστορικὰς ὑπολήψεις τῶν μὴ ἀττικίζόντων συγγραφέων. Σήμερον ὁ ἱστορικός ὡς πηγὴ κρίνεται ὄχι ἀπὸ τὴν διατύπωσίν του τόσον ὅσον ἀπὸ τὴν ἀξιοπιστίαν του καὶ τὴν ἐνημερότητά του.

Ἐν προκειμένῳ ὀφείλω νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν τῶν ἀκροατῶν μου καὶ ἐπὶ τοῦ ἀντιστρόφου. Τὰ τελευταῖα 75 ἔτη οἱ ἀγῶνες ἐπὶ τοῦ λεγομένου ἐν Ἑλλάδι «γλωσσικοῦ ζητήματος» συνετέλεσαν ὥστε νὰ δοθῇ μεγάλη σημασία εἰς ὅ,τιδήποτε ἐγράφη εἰς δημωδεστέραν γλῶσσαν. Ὁ γλωσσικὸς φανατισμὸς ἐνήργησεν ἀναδρομικῶς, καὶ συγγραφεῖς οἱ ὁποῖοι ἐθεωρήθησαν ὡς ἐνσυνειδήτως γράψαντες εἰς δημῶδες λαϊκὸν ὕφος ἔτυχον ἀξιολογήσεως αὐτόχρημα ὑπόπτου. Τοιαύτης π.χ. ἔτυχεν ὁ γνωστότατος Βυζαντινὸς χρονογράφος Ἰωάννης ὁ Μαλάλας, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ εἴπωμεν περαιτέρω. Καὶ ἡ τάσις αὕτη εἶναι, ὡς ἡ προηγουμένη, ἐσφαλμένη. Τὸ ἐνδιαφέρον τὸ ὁποῖον γεννᾷ εἰς ἱστορικούς εἰς τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὴν ἐξέλιξιν τῆς γλώσσης μας γλωσσολόγους δὲν δύναται νὰ κυρώσῃ αὐτὸν ὡς ἱστορικὸν συγγραφέα.

Β'

Χαρακτηριστικὸν διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς ἱστοριογράφους εἶναι, ὅτι δὲν ἠκολούθησαν τὰ ἔχνη τῶν βαρβάρων καὶ βαρβαρίζοντων ἐκείνων λογίων οἱ ὁποῖοι συνέγραψαν ἱστορικὰ ἔργα περὶ τοὺς χρόνους τοῦ Χριστοῦ, κατὰ μίμησιν τοῦ Θουκυδίδου κ.ἄ. κλασσικῶν ἱστοριογράφων. Τούτους διακωμωδεῖ ὁ Λουκιανός, οὐ μόνον διὰ τὴν γλῶσσαν τὴν ὁποίαν μετεχειρίσθησαν — ἡ ὁποία δὲν ἦτο πλέον ἀνάλογος πρὸς τὸ ἔργον των — καὶ διὰ τοὺς πομπώδεις καὶ ἀπροσαρμόστους προλόγους, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀναίτιον, καὶ ἀπλῶς χάριν μιμήσεως παρεμβολὴν λοιμῶν καὶ ἐπιταφίων καὶ δημηγοριῶν κ.ἄ. παρὰ Θουκυδίδην συμβάντων καὶ τὴν τῶν προσώπων καὶ τόπων ἄγνοιαν. Ἀκόμη καὶ διὰ τὸ πάθος μὲ τὸ ὁποῖον ἀνελάμβανον τὴν ἐξιστόρησιν, σκοπεύοντες ὅπωςδήποτε ὅπως φέρουν τελικῶς νικητὰς τοὺς συμπατριῶτας των καὶ ἡττημένους τοὺς ἀντιπάλους των ! Οὕτω ἐπειδὴ ὁ ἀρχαῖος ἐκεῖνος ἤρξατο τῆς ἱστορίας του ὀνομάζων ἑαυτὸν : «Θουκυδίδης Ἀθηναῖος ξυνέγραψε τὸν πόλεμον τῶν Πελοποννησίων καὶ Ἀθηναίων, ὡς ἐπολέμησαν πρὸς ἀλλήλους, ἀρξάμενος εὐθὺς καθισταμένου», ἰδοὺ πῶς παρῴδησε κυριολεκτικῶς τὸ προοίμιον ὁ μιμητὴς «Κρεπέριος Καλπουρνιανὸς Πομπηιοπολίτης συνέγραψε τὸν πόλεμον τῶν Παρθυαίων καὶ Ῥωμαίων, ὡς ἐπολέμησαν πρὸς ἀλλήλους, ἀρξάμενος εὐθὺς ξυνισταμένου» ! Ἐτερος, καθὰ λέγει ὁ Λουκιανός, «ἐπὶ τέλει τοῦ προοιμίου ὑπισχνεῖτο διαρρήδην καὶ σαφῶς ἐπὶ μείζον

μὲν ἀρεῖν τὰ ἡμέτερα, τοὺς βαρβάρους δὲ καταπολεμήσειν καὶ αὐτός, ὡς ἂν δύνηται», διὰ τῆς μεροληπτοῦσης ἱστορίας του, τὴν ὁποίαν ἤροχζε δι' ὕβρεων : «Ὁ γὰρ μακρότατος καὶ κάκιστ' ἀπολούμενος Οὐολόγεσος ἤρξατο πολεμεῖν δι' αἰτίαν τοιάνδε...». Ὁ Κρετέριος πάλιν «Νισιβηνοῖς (εἰς Μεσοποταμίαν) λοιμόν, τοῖς μὴ τὰ Ῥωμαίων αἰρουμένοις, ἐπήγαγε, παρὰ Θουκυδίδου χρησάμενος ὅλον ἄρδην, πλὴν μόνου τοῦ Πελασγικοῦ καὶ τῶν τειχῶν τῶν μακρῶν, ἐν οἷς οἱ τότε λοιμώξαντες ὥκησαν» ! Ἄλλοι δὲ ἀνεμείγνουν εἴτε ὄρους ἰταλιωτικούς εἰς τὰ ἀττικά ὀνόματα, ἢ ἐνόμιζον ὅτι ἐπετύγχανον τὸ θουκυδίδειον ὕφος διὰ τῆς χρησιμοποίησεως φρασιδίων τοῦ Ἀθηναίου ἱστορικοῦ, ἢ ἀνεμείγνουν εἰς τὴν κοινὴν τὰ ἰωνικά στοιχεῖα. Τοῦ δ' ὕφους ἡ ἐπιμέλεια ἐφθασεν εἰς τὸ νὰ γράψῃ τις «ἐρχομαι ἐρέων περὶ Ῥωμαίων καὶ Περσέων» !

Βεβαίως εἰς τὰ προοίμια οἱ βυζαντινοὶ ἱστοριογράφοι ἠθέλησαν οὐ μόνον νὰ δηλώσουν τὴν ταυτότητά των ἀλλὰ καὶ νὰ ἐξηγήσουν τὴν σοβαρότητα τῆς προσπάθειάς τὴν ὁποίαν ἀνέλαβον καὶ τὴν σημασίαν τῆς φιλαληθείας καὶ τῆς ἀξιοπιστίας των, παραλλήλως πρὸς τὸ μέγεθος τῆς βαρύτητος τῶν γεγονότων τὰ ὅποια ἀνελάμβανον νὰ μεταδώσουν εἰς ἡμᾶς. Ἀλλὰ τοῦτο, καὶ ὅταν ἐγίνετο κατὰ προφανῇ μίμησιν τῶν ἀρχαίων, καὶ ὅταν ἐδείκνυνεν ὅτι μεταγενέστερός τις ἠκολούθει τὸν προγενέστερον, ἐπεχειρεῖτο μετὰ σοβαρότητος. Οὕτω Βυζαντινὸς ἱστορικὸς ἐν προλόγῳ τῆς ἱστορίας του διδάσκει, ὅτι «οὔτε γοῦν πρὸς χάριν οὔτε πρὸς φθόνον, ἀλλ' οὐδὲ πρὸς μῖσος ἢ καὶ πρὸς εὐνοίαν συγγράφειν χρεῶν ἐστὶ τὸν συγγράφοντα, ἀλλ' ἱστορίας μόνον χάριν καὶ τοῦ μὴ λήθης βυθῶ, ἣν ὁ χρόνος οἶδε γεννᾶν, παραδοθῆναι τὰ ὑπὸ τινων γεγενημένα, εἴτ' ἀγαθὰ εἴτε φαῦλα τυγχάνοιεν.» Πρβλ. Γεωργίου τοῦ Ἀκροπολίτου, Χρονικὴ Συγγραφή, 1 (Heisenberg). Ἀπέδιδον δὲ οἱ Βυζαντινοὶ καὶ τὸν ὀφειλόμενον σεβασμὸν εἰς τοὺς προηγηθέντας συγγραφεῖς, καθὼς ὁ Ἀγαθίας (ὁ ὁποῖος ἐδικαιολόγησε τὴν μετάστασίν του ἀπὸ τῆς ποιήσεως εἰς τὴν ἱστορίαν) ἐπραξε περὶ Προκοπίου. Οὐδέποτε δὲ Βυζαντινὸς ἱστορικὸς ἐξ ὅσων διεσώθησαν ὑπερέβαλε τὴν σημασίαν τῶν χρόνων του, διὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἀνάληψιν τῆς προσπάθειάς του. Τὸ σημαντικὸν ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι ἡ βυζαντινὴ ἱστοριογραφία διεμορφώθη ὑπὸ τὴν σκιάν τῆς κλασσικῆς καὶ ὅτι οἱ ἱστορικοὶ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων (οἱ ὁποῖοι καί, χωρὶς νὰ εἶναι πάντοτε Ἕλληνες, ἔγραψαν ἑλληνιστί) δὲν ὑπῆρξαν πρότυπα τῶν ἡμετέρων. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ πρόθεσις τῶν κλασσικῶν παραδειγμάτων ἐβοήθησε πάντοτε εἰς μίαν σοβαρωτέραν ἀνάληψιν καὶ ἐκτέλεσιν τῆς ἀποστολῆς τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν συγγραφέων. Ἡμιλλῶντο πρὸς τοὺς μεγάλους καὶ εἶχον συνείδησιν τῆς δυσκολίας τοῦ ἐγχειρήματός των.

Βεβαίως πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐθεματογράφησαν κατὰ τὴν συγγραφὴν τῶν ἱστορικῶν των δοκιμίων, ἐπομένως τὸ ὕφος των «ὅζει ἑλλυχνίων» καὶ διδα-

σκαλικῆς ἐπιμονῆς. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀπομίμησης ὄρων ἢ τρόπων τοῦ Θουκυδίδου ἢ ὕφους τοῦ Ξενοφῶντος δὲν εἶναι πρᾶγμα εὐχάριστον, καθὼς δὲν εἶναι πάντοτε ἡ μίμησις ἐπιτυχής. Ἀλλὰ τὸ στοιχεῖον αὐτὸ ὑπηρετεῖ ἐν πνεύμα θετικὸν καὶ σοβαρόν, καθὼς αὐτὴ ἡ γλῶσσα ὑπηρετεῖ τὸν ἱστορικὸν σκοπόν. Ὁ ἱστορικὸς ἔχει ἀνάγκην ὀργάνου καὶ παραλαμβάνει αὐτὸ περίπου ἑτοιμον ἀπὸ τὴν σχολήν, γραμματικὴν ἢ ρητορικὴν, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἐξέρχεται. Ἀλλ' ὁ σκοπὸς του δὲν εἶναι νὰ σταματήσῃ εἰς τὸ ὄργανον, θέλει βεβαίως δι' αὐτοῦ νὰ ἐξιστορήσῃ, νὰ κρίνῃ καὶ ν' ἀπαθανάτισῃ τὰ πράγματα.

Ἡ ἀποψις αὐτῇ ἐξηγεῖ διατὶ π.χ. ἡ θέσις τῶν δημηγοριῶν εἰς τὸ ἔργον τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν, ἀπέχει πολὺ τῆς σημασίας τὴν ὁποῖαν ἔχει εἰς τοὺς κλασσικοὺς. Διότι εἰς τὸν Προκόπιον π.χ. δημηγοροῦν ὄχι μόνον οἱ Βυζαντινοὶ ἀλλὰ καὶ οἱ βάρβαροι, κάποτε δὲ ὁ στρατηγὸς δημηγορεῖ ἀπλῶς διὰ ν' ἀποτρέψῃ τοὺς στρατιώτας του νὰ κόψουν καρποὺς ἀπὸ ἓνα κῆπον! Ἐπίσης εἰς τὸ ἱστορικὸν ἔργον τοῦ Κριτοβούλου τοῦ Ἰμβρίου δημηγορεῖ ὁ ὁ Μωάμεθ Β', κατὰ τρόπον ἀπίθανον. Ἀλλ' ἐξήγησα ἄλλοι διατὶ ὁ ραγιαῖς ἱστορικὸς ἐχρησιμοποίησε τὸ μέσον αὐτὸ τῆς ἐκφράσεως· ἠθέλησε νὰ δώσῃ, διὰ τοῦ στόματος τοῦ Πορθητοῦ, πράγματα τὰ ὁποῖα ὁ ἴδιος δὲν ἠθέλει νὰ εἴπῃ περὶ τῶν κυριάρχων Τούρκων.

Βεβαίως ἡ ἀξιοπιστία τοῦ ἱστορικοῦ βλάπτεται ἀπὸ τὴν συμμετοχὴν του εἰς τὰ γεγονότα, ὅτε τὸ ἱστορικὸν ἔργον καταντᾷ ἀπολογία τῆς πολιτικῆς. Τοῦτο συμβαίνει προκειμένου π.χ. περὶ Νικηφόρου Γρηγοροῦ, ἀνδρὸς ἀστρονόμου, θεολογήσαντος κατ' ἀνάγκην καὶ τοῦ αὐτοκράτορος, ἐπιβάτου μᾶλλον τοῦ θρόνου, Ἰωάννου τοῦ Καντακουζηνοῦ, κατὰ τὸν ἰδ' αἰ. Ἐκάτερος τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν ἠθέλησε νὰ δικαιολογήσῃ τὴν πολιτείαν του καὶ τὸν προσανατολισμὸν του πρὸς τὴν Δύσιν καὶ τὴν φιλοσοφίαν ὁ εἷς, πρὸς τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Ὀρθοδοξίαν ὁ ἄλλος. Οὕτω ἡ ἱστορία ἐκφεύγει βεβαίως τῆς ἀντικειμενικότητος τῆς ἀρχαίας ἱστοριογραφίας, ἀλλὰ τὸ κέρδος μας εἶναι μέγα ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἐκ τῶν συγκρουομένων ἀπόψεων δυνάμεθα εὐκολώτερον νὰ κατανοήσωμεν τὴν στάσιν τῶν δύο παρατάξεων καὶ νὰ ἐξαγάγωμεν συμπεράσματα.

Πλὴν τῆς κλασσικῆς ἱστοριογραφίας, εἰς τὸ Βυζάντιον θὰ εὕρωμεν καὶ γεωγραφικὰ ἢ παραπλήσια συγγράμματα τὰ ὁποῖα ὑπηρετοῦν τὴν Ἱστορίαν, ὡς *Τὰ τακτικά*, ὁ *Συνέκδημος* τοῦ Ἱεροκλέους (ς' αἰ.) κ.ἄ. Ἀπὸ δὲ τῆς βιογραφικῆς ἀπόψεως, ἡ ὁποία συνθέτει εἰκόνα τῆς προσωπικότητος ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ, ὅπως εἰς τὸν Πλούταρχον, ἔχομεν τὰς προβυζαντινάς ἢ διὰ βιογραφίας τῶν μαρτύρων καὶ ἄλλων ἁγίων, τοὺς βίους τῶν ἁγίων, τὰ μαρτυρολόγια, καὶ τὰ συνοπτικώτερα καὶ λογιώτερα τῶν πρώτων *συναξάρια*, πάντα ταῦτα παρέχοντα πληθὺν ἱστορικῶν εἰδήσεων (περβλ. τὰ σχετικὰ μὲ τὸν βίον τοῦ Ἀγίου Δημητρίου ἀγιολογικὰ κείμενα). Πλὴν τὰ κείμενα ταῦτα ἔχουν πρωτίστως λογοτεχνικὸν χαρακτῆρα καὶ ἐγράφησαν πρὸς παιδευ-

τικὸν σκοπὸν, ὃ δὲ συσχετισμὸς τῶν πρὸς τὰς ἀρχαίας βιογραφίας δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄμεσος. Ὁ γνωστότερος καὶ λογιώτερος διασκευαστὴς τῶν βίων ὁ Σ υ μ ε ὼ ν ὁ Μ ε τ α φ ρ α σ τ ῆ ς (ἰ' αἰ.) ἀνεχώνευσε τὰ παραδεδομένα, κατέστησεν αὐτὰ λογικώτερα καὶ περιώρισε τὰς ἀπιθάνους αὐτῶν ὑπερβολάς, ἀλλ' ὁ σκοπὸς τοῦ ἀσφαλῶς ἦτο λογοτεχνικός, ἐνῶ διὰ τὴν ἐξιστόρησιν τῶν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ ἔγραψεν ἴδιον ἱστορικὸν σύγγραμμα.

Τέλος δὲν πρέπει νὰ παραβλέπωμεν τὰ παρεισελθὸν μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου στοιχεῖον τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ ἀρχαῖος ἱστορικὸς ἀπέβλεπεν εἰς τὴν πόλιν ἢ τὴν Ἑλλάδα. Ὁ βυζαντινὸς ἀποβλέπει εἰς τὴν «οἰκουμένην» καὶ τὸν πιστὸν βασιλέα. Διὰ τὸν μεσαιωνικὸν ἱστορικὸν ὑπάρχει πάντοτε τὸ ὑπερβατικὸν στοιχεῖον, μολονότι δὲ δὲν ἐπιχειρεῖ ἔργον δογματικόν, δὲν δύναται οὕτος νὰ ἔλθῃ εἰς ἀνοικτὴν σύγκρουσιν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ δόγμα. Ἐξ ἄλλου ὅταν ὁ ἱστορικὸς συνδέεται πρὸς τὴν αὐτὴν ἢ μίαν δυναστείαν διαδεχθεῖσαν βιαίως ἄλλην, ὁ ἄθλος καθίσταται δυσκολώτερος, διότι ὁ γράφων πρέπει ν' ἀποφύγῃ νὰ μειώσῃ τοὺς ἰσχύοντας (καὶ τοῦτο οὐ μόνον διὰ λόγους προσωπικοῦς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ γενικωτέραν κρατικὴν σκοπιμότητα) καὶ νὰ ἀποσειῇ συγχρόνως τὴν ὑπόνοιαν τῆς κολακείας ἢ τῆς προσωπικῆς σκοπιμότητος. Αἱ δεσμεύσεις αὗται, αἱ ὁποῖαι εἰς πολὺ μεγαλυτέραν κλίμακα δεσμεύουν τὴν σύγχρονον κατὰ κράτη ἱστοριογραφίαν (καὶ ὅταν τοῦτο δὲν ὁμολογῇται), πρέπει νὰ ἐκτιμῶνται κατ' ἀξίαν. Ἡ ἐλευθερία τοῦ συγγραφέως εἶναι πάντοτε σχετικὴ καὶ ἐξ αὐτῆς πολλὰκις ἐξαρτᾶται ἡ μόρφωσις τῆς ἀτομικῆς του συνειδήσεως ὡς κριτοῦ. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης τὸ ἔργον τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν (ἐγκωμιασῶν ἐν τούτοις καὶ αὐτῶν τῆς Ἑλλάδος ἢ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν) ἦτο ὁμολογουμένως εὐκολώτερον.

Γ'

Μετὰ τὰς ἀνωτέρω γενικὰς διευκρινήσεις καὶ ἀπόψεις προχωρῶ εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ θεματός μου. Δὲν πρόκειται ἐδῶ νὰ ἀριθμῶ τὰ δνόματα ὄλων τῶν ἱστορικῶν καὶ χρονογράφων τοῦ Βυζαντίου, τὰ ὁποῖα οὐδεὶς θὰ συνεκράτει ἀπὸ ἓν ἄκουσμα. Οὔτε καὶ νὰ προβῶ εἰς γενικὰς καθ' ἕκαστον κρίσεις. Οὐσιαστικώτερα προβλήματα θὰ μὲ ἀπασχολήσουν. Καὶ ταῦτα εἶναι ὁ διαχωρισμὸς τῶν ἱστορικῶν ἀπὸ τοὺς χρονογράφους, ἡ ἐξέτασις τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἐλληνικῆς παραδόσεως εἰς τὴν συνέχισιν τοῦ φιλολογικοῦ τούτου εἵδους καὶ ἡ διαπραγματεύσεσις τῆς κοινωνικῆς καὶ ἐθνικῆς τοποθετήσεως τῶν συγγραφέων ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν σκοπιμότητα ἣν ὑπηρετοῦν καὶ τὴν γενικὴν αὐτῶν ἀξιοπιστίαν· θὰ φέρω δὲ καὶ παραδείγματα ἐκ τῶν οἰκιοτέρων ὀνο-

μάτων καὶ τῶν γνωστοτέρων κειμένων, διὰ νὰ μὴ ὁμιλῶμεν περὶ ἀφρημένων πραγμάτων.

Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ ὑπομνήσω ἐδῶ ὅτι ὁ ἀρχαῖος ἱστορικὸς ἀπὸ τὸν σύγχρονον τὰ μέγιστα διαφέρει. Διότι ὁ μὲν ἀρχαῖος ἦτο πρόσωπον δρῶν, στρατηγὸς ὡς ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Πολύβιος, πολιτικὸς νοῦς δυνάμενος νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὰ πράγματα καὶ νὰ κατακτήσῃ τὴν βαθυτέραν τῶν ἔννοιαν. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους οἱ ἱστορικοὶ εἶναι ποντικοὶ τῶν ἀρχείων καὶ τῶν βιβλιοθηκῶν, ἐρευνῆται θεώμενοι καὶ μὴ δρῶντες, καὶ σπανίως εἰς ἀπομνημονευματογράφος ὡς ὁ Τσῳρτσιλλ θέλγει καὶ διὰ τοῦ ὕφους του. Ἐπίσης οἱ ἱστορικοὶ μας εἶναι σήμερον διωρισμένοι καθηγηταὶ μὲ κιμωλίαν καὶ καταλόγους. Ἀλλ' εἰς τὸ Βυζάντιον ὁ Προκόπιος ἦτο γραμματεὺς καὶ ἀναπληρωτὴς τοῦ Βελισαρίου, ὁ Ψελλὸς πρωθυπουργός, ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ περιγίγισσα, ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς αὐτοκράτορες. Καὶ ἂν ὁ Ἀγαθίας ὁ Σχολαστικὸς (ποιητὴς καὶ νομικὸς) ἔγραψεν ἱστορίαν, εἶχεν ὅμως καὶ τὰς πηγὰς τῶν ἀρχείων πρὸ αὐτοῦ καὶ μετεῖχε καὶ τῆς αὐτῆς ἢ ὅποια τοῦ ὑπηγόρευε τὰς κατευθύνσεις. Ἐπομένως εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς βλέπομεν ὅτι πολλοὶ καὶ σπουδαῖοι ἄνδρες τῆς πράξεως ἀνέλαβον τὴν γραφίδα. Βεβαίως ὁ Ἀγαθίας περὶ οὗ εἵπομεν συνέγραψεν ἐπιγράμματα καὶ ὁ ἱστορικὸς τῆς μακεδονικῆς δυναστείας Λέων ὁ Διάκονος ἦτο ἐκκλησιαστικός, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐγνωρίζον τί ἐπραττεν ἡ αὐλή, δὲν ἦσαν καθηγηταὶ ὡς ἡμεῖς. Εἶχον ἐπομένως καὶ μόρφωσιν καὶ πείραν. Καὶ ἡ μὲν μόρφωσις αὐτῶν, πέραν τῆς στοιχειώδους διὰ πάντα Μέσον Ἑλληνὰ θεολογικῆς παιδείας, ἦτο οἰκείωσις πρὸς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ διὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ παλαιοὺς ἱστορικοὺς (πολλοὶ τῶν ὁποίων δὲν ἐσώθησαν μέχρις ἡμῶν) ἡ δὲ πείρα ἐσχηματίζετο ἐκ τῆς διοικήσεως τῶν κοινῶν, τῆς συμμετοχῆς εἰς πολέμους καὶ ἐκστρατείας, τῆς ἡγεσίας τοῦ Κράτους, τῆς γνωριμίας προσώπων καὶ πραγμάτων, ἀποστολῶν εἰς ξένους ἡγεμόνας, συνάψεως συνθηκῶν ἢ ἀγόνων διαπραγματεύσεων, κάποτε καὶ ὁμηρίας καὶ φυλακίσεως καὶ ἄλλων δεινῶν. Ἡδύναντο ἐπομένως οἱ ἄνδρες οὗτοι νὰ ἐκτιμῶν τὰς τε πολιτικὰς πράξεις καὶ τὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις καὶ νὰ γνωρίζουν νὰ μὴ φλυαροῦν. Εἰς τοῦτο μέγα ὑπόδειγμα εἶχον τὴν συντομίαν καὶ σαφήνειαν τῶν ἀρχαίων. Οἱ ἀρχαῖοι ὅμως ἱστορικοὶ δὲν ἦσαν δι' αὐτοὺς πρότυπον ἀπλῆς μιμήσεως καὶ ξηρᾶς ἐπαναλήψεως. Μολονότι ἀπ' ἐκείνων ἐλάμβανον τοὺς φραστικοὺς τρόπους, τὴν διαίρεσιν τῶν γεγονότων καὶ τοῦ χρόνου, τὴν μορφήν τῶν δημηγοριῶν καὶ ἄλλα ἑξωτερικὰ γνωρίσματα, ἐγνωρίζον νὰ χειρίζονται τὴν γλῶσσαν τόσο καλῶς, ὥστε νὰ ὑποτάσσουν εἰς τὴν ἐκφρασιν τὸν λόγον, δηλαδὴ νὰ λέγουν ἢ νὰ κρύπτουν ἐκεῖνο ὅπερ ἤθελον νὰ εἴπουν ἢ νὰ σιγήσουν. Εἶχον ἐν τούτοις ἐξαίρετον σεβασμὸν πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ σπανίως εὗρίσκει τις ἀντιφάσεις ζωηράς.

Βεβαίως καθεὶς ἔβλεπεν ἀπὸ τῆς ἰδίας τοῦ σκοπιᾶς τὰ γεγονότα, τὰς ὑπηρεσίας μιᾶς δυναστείας καὶ τὴν ἔκτασιν τῶν συνεπειῶν μιᾶς πράξεως. Ἄλλ' ἐφρόντιζον νὰ εἶναι καλῶς πληροφορημένοι, νὰ συμβιβάζουν τὰ κρατικά συμφέροντα καὶ τὸν σεβασμὸν πρὸς τοὺς ὑπερέχοντας μὲ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν πραγματικότητα, καὶ νὰ μὴ παρασύρωνται εἰς βιαίαις καὶ ἀτόπους ἐπικρίσεις τῶν ἀποθανόντων ἢ τῶν ἀντιπάλων των. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ καλογηρικὸν μῖσος τῶν θεολογούντων, οἱ ἱστορικοὶ ἐτήρησαν ἱκανὴν νηφαλιότητα. Πρὸ παντὸς τοὺς ἐνδιέφερον τὰ γεγονότα καὶ ἡ κατὰστροφὴς τῶν καὶ τὰ ἴδια τὰ γεγονότα ὠμίλουν καὶ ὠδήγουν εἰς τὸν σχηματισμὸν κρίσεων. Σπουδαῖαι εἶναι αἱ πληροφορίες τὰς ὁποίας μᾶς παρέχουν περὶ ξένων λαῶν καὶ ἐπικρατειῶν, ἐξ ἀφορμῆς τῶν συγκρούσεων τῶν Βυζαντινῶν πρὸς τοὺς Πέρσας, τοὺς Ἀραβας, τοὺς Σλάβους, τοὺς Τούρκους, τοὺς Νορμανδοὺς κ.ἄ. λαοὺς ἢ τῶν σχέσεων καὶ τῆς συμπράξεως πρὸς τοὺς Οὐγγρους ἢ τοὺς Φράγκους. Ὡς ἐκ τούτου κατέστησαν πηγὴ τῆς ἱστορίας τῶν Λαῶν τούτων, πρᾶγμα σημαντικώτατον. Ἐξ ἄλλου ἐκάλυψαν, πολλάκις δις καὶ τρις ἀναδιπλοῦντες τὴν αὐτὴν περίοδον, ὁλόκληρον τὴν χρονικὴν ἔκτασιν ἀπὸ κτίσεως μέχρι πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ πρὸ αὐτῆς καὶ μετ' αὐτήν, ἐπὶ 1500 περίπου ἔτη, γενόμενοι γέφυρα τῆς συνεχείας μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νεωτέρου κόσμου, τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Νέας Ἑλλάδος.

Ἐπὶ πλέον δὲν ἐπρόσεξαν ἀπλῶς τοὺς πολέμους καὶ τὰς μάχας, τὰς ἀνόδους τῶν αὐτοκρατόρων εἰς τὸν θρόνον καὶ τοὺς θανάτους αὐτῶν. Ἔτε οἱ ἴδιοι οἱ πολιτικοὶ ἱστοριογράφοι, εἴτε εἰδικοὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοί, ὡς ὁ Εὐσέβιος, ὁ Εὐάγριος, ὁ Ἑρμείας Σωζόμενος, ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος, ἐξιστόρησαν τὴν γέννησιν, ἀνάπτυξιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, τοὺς κατὰ τῶν αἰρέσεων πολέμους, τὴν διαμόρφωσιν τοῦ δόγματος, τὰ κατὰ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τὴν πολιτικὴν, πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν ζωὴν τοῦ Κράτους. Οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ ἔδωσαν ἀπείρους γεωγραφικὰς πληροφορίες, μᾶς ἐγνώρισαν τοὺς θεσμούς, τὰ ἥθη καὶ τοὺς νόμους οἱ ὅποιοι διεμορφώθησαν εἰς τὸν Μεσαιωνικὸν Ἑλληνισμόν, τὴν ἐθιμοτυπίαν τῆς αὐλῆς, τὴν οἰκονομικὴν σύστασιν τοῦ Κράτους, τὰς κοινωνικὰς ἀναταραχὰς καὶ ἄλλας συγκρούσεις, τὴν πρὸδον τῶν γραμμάτων, τὴν ἐξάπλωσιν τῆς Παιδείας καὶ τῆς Τέχνης. Ἀπειρία πληροφοριῶν εἶναι ἄσχετος πρὸς τὰ τυπικὰ ἐκεῖνα γεγονότα τὰ ὁποῖα, ὡς πόλεμοι καὶ βασιλείαι, πλαισιώνουν τὴν Ἱστορίαν. Τοῦτο βλέπει ὁ μελετῶν τὰ *Πάτρια*, τὸν *ΨευδοΚωδινόν*, τὸ «Περὶ Βασιλείου Τάξεως» τοῦ *Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου*, τὸ «Περὶ Κτισμάτων» τοῦ *Προκοπίου* κ.ἄ. ἀνάλογα ἔργα.

Δι' ἡμᾶς εἰδικῶς τοὺς Ἑλλήνας οἱ Βυζαντινοὶ ἱστοριογράφοι ἐρμηνεύουν τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὴν σύγκρουσιν αὐτοῦ πρὸς βαρβάρους καὶ πολιτισμένους, ἐπιδρομεῖς καὶ ἀντιζήλους, τὴν ἀδιάκοπον πάλιν διὰ

τῆς ὁποίας κατωρθώσαμεν νὰ διασωθῶμεν ὡς Ἔθνος καὶ νὰ φράξωμεν τὴν δίοδον αὐτὴν τῆς Εὐρώπης, προτάσσοντες τὰ στήθη μας πρὸς τοῦτο, πρὸς πᾶσαν βιαίαν εἴσοδον ἀνεπιθυμήτων ξένων. Ὁ τιτάνιος ἀγὼν χιλίων πεντακοσίων περίπου ἑτῶν πρὸς ποικιλωνύμους ἀνταπαιτητάς, ἡ ἄνοδος πρὸς τὰ ὕψη τῆς δόξης καὶ τῆς ἰσχύος, ὁ ἔσωτερικός διχασμός ὑπὸ μορφὴν αἰρέσεων, εἰκονομαχιῶν, ἀντιθέσεων δογματικῶν πρὸς τὴν Δύσιν, συζητήσεων περὶ τοῦ θαυωρίου φωτός, ἡ πτώσις, ὁ ἔκπесμός, κόπωσις θὰ ἔλεγέ τις καὶ ἀνάπαυλα παρὰ κακὴ διαχείρισις ὑπὸ ἀναξίων ἀρχόντων, καὶ τέλος ὁ μαρασμός καὶ ἡ διάλυσις τῆς Αὐτοκρατορίας μὲ τὴν γενναίαν ἀναλαμπὴν τῆς ἀλώσεως τοῦ 1453. Αἱ διηγῆσεις αὐταί, κριτικώτεραι ἢ ἀδοκιμώτεραι, ἀπὸ ποικίλους ἀνθρώπους διαφόρου προελεύσεως καὶ ἐποχῆς, καλύπτουν ἓνα τεράστιον ἱστορικὸν χώρον, εἰς χρόνον καθ' ὃν ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία τῶν Μέσων Χρόνων ἐκράτησε τὴν ἰσορροπίαν τοῦ κόσμου. Καὶ μόνον δι' αὐτὸ ἡ σημασία τῶν κειμένων εἶναι μεγάλη. Γίνεται ὅμως δι' ἡμᾶς ἀκόμη μεγαλυτέρα, ἀφοῦ δίδει ἡ ἰδίᾳ μὲ τὴν γλωσσικὴν τῆς καὶ τὴν τεχνικὴν τῆς μορφὴν τὴν ἔκφρασιν τῆς συνεχείας τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καὶ καθ' ἣν ἐποχὴν ἀκόμη ἐπίσημος γλώσσα τοῦ Ἀνατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους ἦτο ἡ Λατινικὴ, οἱ ἱστοριογράφοι (ὁ Εὐσέβιος π.χ. ἢ ὁ Προκόπιος), — παραλλήλως πρὸς τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοὺς ὕμνογράφους, — ἔγραφον μόνον ἑλληνιστί. Τοῦτο δεικνύει ὅτι ἡ πνευματικὴ παράδοσις τῆς Ἀνατολῆς ὑπῆρξεν Ἑλληνικὴ καὶ ὅλοι αὐτοὶ οἱ συγγραφεῖς ἐνσυνειδήτως συνέχισαν τοὺς Ἑλληνας ἱστοριογράφους. Ἐνῷ ἡ φιλοσοφία ἔμαράνθη καὶ ἡ τραγωδία ἐγένετο ἀντικείμενον σχολίων ἐλαχίστων λογίων, τὸ πένταθλον τῆς Ἱστορίας ἐξηκολοῦθει νὰ εἶναι τὸ κυριώτερον ἀγώνισμα τοῦ Ἑλληνικοῦ στίβου.

Δ'

Εὔπομεν ἤδη ὅτι ὁ Π ρ ο κ ό π ι ο ς ὑπῆρξεν ἐκ τῶν σημαντικωτέρων ἱστορικῶν, καὶ κατὰ γενικὴν ὁμολογίαν εἶναι ὁ σπουδαιότερος τῶν καλλιεργησάντων τὸ εἶδος εἰς τὸ Βυζάντιον. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς περισσοτέρους τοῦ ἑνὸς παράγοντας. Ὁ Προκόπιος ἦτο Καισαρεύς, ἀπὸ τὴν Παλαιστίνην, «ρήτωρ», νομικός καὶ γραφειοκράτης, αὐλικός, καὶ γραμματεὺς τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Βελισαρίου. Τοὺς δύο τούτους ἄνδρας καὶ τὴν περιώνυμον σύζυγον τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδώραν ἐγνώρισεν ἐκ τοῦ πλησίον καὶ ὑπηρέτησε μετὰ ζήλου. Φυσικὸν ἦτο ὅμως ἀνὴρ τῆς εὐφυΐας καὶ τῆς δράσεως τοῦ Προκοπίου νὰ ἡσθάνετο ἑαυτὸν καταπιεζόμενον μέσα εἰς τὸ δυναστικὸν περιβάλλον τῆς ἀνατολικῆς μοναρχίας. Ὅμοίως διετῆρει ὁ Προκόπιος τὸ πνεῦμα τοῦ λογίου, ὁ ὁποῖος συνήθως θέλει τὸν κόσμον νὰ τὸν ἴδῃ βελτιούμενον καὶ ἀποφεύγει τὰ αἵματηρά σχέδια τὰ θεμελιόυντα μεγάλα καὶ ἰσχυρὰ κράτη.

Ἐν προκειμένῳ ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀνασύστασιν τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἤθελε νὰ ὑποτάξῃ ὅλον τὸν Μεσογειακὸν χώρον. Τοῦτο δὲν δυνάμεθα σήμερον νὰ ἐκλάβωμεν ὡς ὄνειρον ἐνὸς μεγαλεπιβόλου ἀνισορροποῦ, οὔτε καὶ ὡς ἐπιχείρησιν ἀνδρὸς ρέποντος εἰς κατακτήσεις. Ὁ Ἰουστινιανὸς βέβαια ὑπῆρξε προσωπικότης ἀντιφατική, μέγας ἐν τοῖς πολέμοις, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν ἐξεστράτευσεν ὁ ἴδιος, καὶ μέγας ἐν εἰρήνῃ, τὴν ὁποίαν ἐξησφάλιζε διὰ νομοθεσίας καὶ μεγάλων κτισμάτων. Ὑπῆρξεν ἀκόμη μέγας διότι ἐβοήθησε τὴν παγίωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, πολεμῶν τὰς αἰρέσεις καὶ ἐξαλείφων τὰ ὑπολείμματα τῆς εἰδωλολατρείας. Πλὴν ἡ κεντρικὴ ἰδέα τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἦτο ἡ ἀντιμετώπισις τῶν βαρβάρων (Γότθων, Βανδάλων, Περσῶν) καὶ ἡ συνένωσις ὅλου τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου — τῆς οἰκουμένης — ἀδιαταράχτου ἀπὸ θρησκευτικὰς ἐριδας. Μέχρι τινὸς ὁ Προκόπιος ἐννοεῖ τὴν πολιτείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἄλλ' ἡ ἐπιβολὴ τῆς ἀρχῆς πιέζει οἰκονομικῶς, ἀτομικῶς καὶ θρησκευτικῶς ἀκόμη, καὶ ὁ ἱστορικὸς δὲν δύναται παρὰ νὰ ἐπαναστατήσῃ. Τὸ κύριον ἔργον του εἶναι ἡ συγγραφή «Υπὲρ πολέμων», εἰς τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησε τὴν προσωπικὴν του πείραν, τὰς γνώσεις τὰς ὁποίας ἀπεκόμισεν ἀπὸ τὰ ταξίδια του καὶ τὰς ἐκστρατείας τοῦ Βελισαρίου, τὰς πληροφορίας ἀκόμη τῶν βασιλικῶν ἀρχεῖων. Ἀλλὰ θὰ ἦτο παράλογον νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἔργον ἀνάλογον ἐγράφη ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ στρατηγοῦ καὶ τῶν βασιλέων, ἃν δὲν ἀνελήφθη κατόπιν παραγγελίας αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ προώριστο ν' ἀπαθανάτισῃ τὰ ἔργα τῆς μεγάλης αὐτῆς προσωπικότητος, τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἦτο κατὰ τινὰ τρόπον συγγραφή ἐλεγχόμενη. Ὡς ἐκ τούτου ἔπρεπε ν' ἀμβλύνη τὰς δεξιὰς γωνίας τῆς βασιλείας καὶ νὰ στρογγυλεῖ τὰ ἐλαττώματα, ἃν δὲν τὰ ἀπέκρυπτε. Τοῦτο ἀκριβῶς, ἡ νοοτροπία τοῦ λογίου περὶ τῆς ὁποίας εἴπομεν ἤδη, λογίου ἀνθρωπιστοῦ πάντοτε, καὶ ἡ προσωπικὴ ἀδικία τὴν ὁποίαν ὑπέστη ὡς ἱστορικός, ἰδὼν ἑαυτὸν μειούμενον ἀπέναντι Ἰωάννου τοῦ Λυδοῦ, ἤγαγον τὸν Προκόπιον εἰς πράξιν ἐπονείδιστον μὲν ἀλλ' οὐχὶ ἀνερμήνευτον, τὴν συγγραφὴν τῶν «Ἀνεκδότων», δηλονότι τῆς μυστικῆς ἱστορίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἐκεῖ ὁ εὐσεβεὴς βασιλεὺς ζωγράφεται ὡς τύραννος καὶ δαίμων αὐτόχρημα, ἡ γενναία Θεοδώρα παραδίδεται ὡς παλαιὰ ὀρχηστρίς τοῦ Ἰπποδρόμου καὶ πόρνη, καὶ ἐξαίρονται αἱ οἰκονομικαὶ ἐπιβαρύνσεις, αἱ δημεύσεις, αἱ βίαιαι ἐπεμβάσεις, αἱ φυλακίσεις, αἱ ἀδικίαι τὰς ὁποίας διέπρατten ἡ αὐλή. Εἶναι αὐτόχρημα ὁ μῶμος τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καθὼς τὸ «Υπὲρ πολέμων» ὑπῆρξε τὸ ἐγκώμιον αὐτοῦ! Σήμερον, ὅτε πλέον οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ τὴν πατρότητα τοῦ ἔργου, τὰ «Ἀνέκδοτα» θεωροῦνται ὡς σπουδαιότατη πηγὴ τῆς ἱστορίας τοῦ ἔκτου αἰῶνος, διότι ἐκ τῆς συγγραφῆς αὐτῆς μανθάνομεν τόσα ὅσα ἀποκρύπτει ἡ ἐπίσημος «Υπὲρ πολέμων» ἱστορία. Τὸ μῖσος ἐναντίον τῆς Θεοδώρας ἐξηγεῖται ὡς ἀντίδρασις τῶν φαύλων κύκλων τῆς πρωτευούσης κατὰ τῆς ἐπιβαλλούσης σιδηρᾶς ἠθικῆς τάξεως αὐτοκρατείας,

καὶ τὰ ἐν τοῖς «Ἀνεκδότοις» σχετικὰ πρὸς αὐτὴν δέον νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν ὡς θρυλούμενα καὶ ὄχι ὡς βέβαια γεγονότα.

Ἄλλ' ὁ Προκόπιος ἔδωκε καὶ τρίτον ἔργον μεγάλης σημασίας, τὸ «Περὶ κτισμάτων», ὅπου ἀπηρτίμηνε τὰς οἰκοδομὰς, τοὺς ναοὺς, τὰ φρούρια, τοὺς λιμένας, τὰς γεφύρας, τὰ ποτάμια ἔργα διὰ τῶν ὁποίων ἡ βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐκόσμησεν ἀπ' ἐνὸς καὶ ὠχύρωνεν ἐξ ἄλλου τὴν αὐτοκρατορίαν. Τὸ βιβλίον τοῦτο εἶναι πηγὴ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν χρόνων του καὶ συγχρόνως θησαυρὸς πληροφοριῶν γεωγραφικῶν καὶ οἰκονομικοῦ χαρακτῆρος.

Ἀπὸ τὴν Ἀντιόχειαν ἔρχεται καὶ ὁ Ἑλληνοσύρος Ἰωάννης ὁ Μαλάλας, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον ἐσώθη δι' ἐνὸς μόνου χειρογράφου καὶ ἐν ἐπιτομῇ, δηλαδὴ συντομευμένον. Ὁ Μαλάλας φαίνεται μᾶλλον ἀπαίδευτος κληρικός, συγκεντρώσας ἐπὶ τὸ αὐτὸ πληροφορίας καὶ αὐτούσια ἀποσπάσματα συγγραφέων ἀπὸ κτίσεως κόσμου μέχρι τῶν ἡμερῶν του, δηλαδὴ τοῦ τέλους τῆς βασιλείας Ἰουστινιανοῦ τοῦ μεγάλου. Ἐνῶ δ' ὁ Προκόπιος γράφει εἰς ἀττικὴν γλῶσσαν ἐν ὅψει τῆς θουκυδιδείου παραδόσεως, ὁ Μαλάλας μεταχειρίζεται ὁ ἴδιος τὴν κοινὴν τῶν χρόνων του καὶ ἀφίνει εἰς ἀπλὴν ἀττικὴν ἢ καὶ κοινὴν τὰ ἀποσπάσματα τὰ ὁποῖα παραλαμβάνει ἀπὸ ἄλλους. Κατὰ ταῦτα, ἐνῶ δὲν εἶναι — ὡς ἠθέλησαν νὰ τὸν παραστήσουν — συνειδητὸς δημοτικιστῆς, εἶναι πολύτιμος πηγὴ τῆς «Κοινῆς» γλώσσης τοῦ ἔκτου αἰῶνος, ἕως οὗ τοῦλάχιστον δημοσιευθῇ ὁλόκληρον τὸ ἔργον Ρωμανοῦ τοῦ Μελβδοῦ. Θὰ ἦτο ὅμως πλάνη καὶ ἀδικία νὰ ἐξιώσῃ τις κατ' ἀξίαν τὸν ἱστορικὸν μὲ τὸν χρονογράφον, διότι ὁ Μαλάλας δὲν ἔχει τὰς προθέσεις ἱστορικοῦ, ὡς ὁ Προκόπιος, ἀπλῶς σημειώνει τὰ περίεργα τῶν ἡμερῶν του, τὴν μικρὰν ἱστορίαν, χρήσιμον καὶ αὐτὴν εἰς ἡμᾶς τοὺς διηγαλέους ἀπὸ εἰδήσεις. Δηλαδὴ ἐμφανίσεις κομητῶν, σεισμοῦς, πυρκαϊάς, σιτοδείας καὶ ἄλλα ἀνάλογα, μέχρι τοῦ σημείου νὰ θαναμάξῃ ἕνα ἀγύρτην περιφέροντα ἕνα σκύλλον ποῦ ἠμποροῦσε νὰ μαντεύσῃ ποῦ τοῦ εἶχαν κρύψει ἐν νόμισμα καὶ ἄλλας περιέργους ἱκανότηας ἔχοντα, ἄξιον σημεινοῦ ἱπποδρομίου ! Αὐτὰς βέβαια τὰς πληροφορίας μὴ περιμένετε ἀπὸ τὸν Προκόπιον.

Αὕτῃ ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ ἱστορικῶν καὶ χρονογράφων διήκει δι' ὅλον τοῦ Βυζαντίου : Οἱ ἱστορικοὶ εἶναι δρῶντα πρόσωπα καὶ λόγιοι, οἱ χρονογράφοι εἶναι καλόγηροι καὶ ἀμαθεῖς. Οἱ ἱστορικοὶ ἐνδιαφέρονται κυρίως διὰ τὴν σύγχρονον ἱστορίαν των, οἱ χρονογράφοι διὰ πολλῶν ἢ ὀλίγων πραγματευόμενοι καὶ τὰ παλαιά, ἀπ' αὐτῆς τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου. Ὁ ἱστορικός εἶναι φιλαλήθης καὶ ἀναζητεῖ τὰς αἰτίας τῶν σοβαρωτέρων πραγμάτων, ὁ χρονογράφος μυθολογεῖ καὶ περιεργάζεται, καταγράφων τὰς κυκλουμένας φήμας. Ἐν τούτοις οἱ ἀπλοῖκοι αὐτοὶ μοναχοὶ διέσωσαν πολλὰς πληροφορίας τὰς ὁποίας δὲν κατεδέχοντο οἱ σπουδαῖοι ἱστορικοὶ, καὶ

πρὸ παντὸς μᾶς δίδουν εἰκόνα τῶν ἀπαιτήσεων τῶν συγχρόνων των λαϊκῶν τάξεων. Κάποτε χρησιμοποιοῦν λησμονημένας πηγάς, τὰς ὁποίας δὲν ἔχομεν ἐκ πρώτης χειρός, πάντοτε ἀποδίδουν μεγαλυτέραν σημασίαν εἰς τὴν ἑβραϊκὴν ἱστορίαν (τὴν ὁποίαν γνωρίζουν ἀπὸ τὴν Γραφήν), παρὰ εἰς τὴν ἑλληνο-ρωμαϊκὴν τὴν ὁποίαν θὰ ἐμάνθανον ἂν ἀνεγίνωσκον τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς. Ἡ γλῶσσα των εἶναι ἀπλουστέρα, εἶναι πάντοτε ὅμως ἑλληνικὴ, καὶ δημιουργοῦν μίαν παράδοσιν ἣ ὁποία κατέρχεται μέχρι τῶν ἐσχάτων τῆς Τουρκοκρατίας, ὅτε ὁ «Χρονογράφος» τοῦ Ψευδοδωροθέου Μονεμβασίας, μεταγλωττισμένος εἰς τὴν Νεοελληνικὴν, ἐπληροφόρει τὸ υπόδουλον Ἔθνος οὐ μόνον περὶ τῆς ἀρχαίας του ἱστορίας καὶ τῶν βυζαντινῶν του αὐτοκρατόρων, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἐνετικῶν, φραγκικῶν, τουρκικῶν καὶ ρωσικῶν πραγμάτων, μέχρι τῶν ἡμερῶν του.

Ἱστορικοὶ καὶ χρονογράφοι ὑπῆρξαν ἀντικείμενον μελέτης ἀρκετὰ ἐνωρὶς καὶ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἐξακολουθεῖ ἡ ἐπεξεργασία καὶ ἐπανεκδόσις αὐτῶν. Εἰς τὴν Γαλλίαν ἀπὸ τοῦ ιζ' αἰῶνος ἐξεδόθη ἡ Βυζαντις τοῦ Λούβρου, ἡ ὁποία ἀνετυπώθη εἰς τὴν Ἑνетиάν τὸν ιη' αἰῶνα καὶ ἐνεσώματώθη εἰς τὴν σειρὰν τῆς Βόννης κατὰ τὸν παρελθόντα, καθὼς καὶ εἰς τὴν Patrologia Graeca τοῦ Migne. Τὰ κείμενα αὐτὰ εἶναι, ὡς ἐλέχθη, πηγὴ τῆς ἱστορίας γειτονικῶν ἢ μακρυνῶν λαῶν, ἀλλὰ καὶ ἀντικείμενον φιλολογικῆς ἐρεύνης καὶ ζητήσεως.

Δὲν δυνάμεθα ἔδῶ ν' ἀναφέρωμεν εἰ μὴ ὀνόματα μόνον ὡς τοῦ Ἀγαθίου, τοῦ Θεοφάνους, τοῦ Πορφυρογεννήτου, τοῦ Λέοντος τοῦ Διακόνου, τοῦ Μιχαήλ Ψελλοῦ, τῆς Ἀννης τῆς Κομνηνῆς, Γεωργίου τοῦ Ἀκροπολίτου, Γεωργίου τοῦ Παχυμέρους, τοῦ Εὐσεβίου, τοῦ Ἑρμείου Σωζομένου, τοῦ Εὐαγρίου, τοῦ Καλλίστου, τοῦ Σιλβέστρου Συροπούλου. Θὰ σταματήσωμεν ὅμως ἐπ' ὀλίγον εἰς τοὺς τέσσαρας τελευταίους ἱστορικοὺς τῆς Ἀλώσεως, δηλαδὴ τοὺς δύο λογιωτέρους: Μ. Κριτόβουλον τὸν Ἰμβριον καὶ Λαόνικον Χαλκοκονδύλην τὸν Ἀθηναῖον καὶ τοὺς δύο ἀπλοϊκωτέρους: Γεώργιον τὸν Σφραντζῆν καὶ Δοῦκαν, ἀγνώστου ὀνόματος.

Ἐὰν ἡ κτίσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπῆρξε μέγα γεγονός, ἂν ἡ ὀργάνωσις ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α', αἱ ἐκστρατεῖαι τοῦ Ἡρακλείου καὶ τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας ἦσαν ὅλως ἐξαιρετοῦ σημασίας, ἐὰν ἡ εἰκονομαχία καὶ αἱ σταυροφορίαι ἦσαν συγκλονιστικὰ γεγονότα τὰ ὁποία δὲν ἔπρεπε νὰ μείνουν ἀμνημόνευτα, καθὼς καὶ οἱ πόλεμοι κατὰ τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Νορμανδῶν, ὅμως ἡ ἀντιμετώπισις τοῦ νέου ἐκ τῆς Ἀνατολῆς μουσουλμανικοῦ κινδύνου καὶ τὸ τέλος τοῦ κρατικοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν ἦτο γεγονός τοῦ ὁποίου ἡ σημασία νὰ ἐκφύγῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἱστοριογράφων μας. Διαφόρου μορφώσεως, διαφόρων πεποιθήσεων, Μικρασιάτης

ὁ εἷς, νησιώτης ὁ δευτέρος, Ἀθηναῖος ὁ τρίτος, ἐκ τῆς βασιλευούσης ὁ Σφραντζῆς, Ἕλληνες ὅλοι, ἄλλοι ἀνθρωπισταὶ καὶ ἄλλοι ὀλιγογράμματοι, ἐπόνεσαν τὰς τύχας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τῆς θεοφρουρήτου Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ ἀγνοῦ Πόντου, τῆς ἀναγεννηθείσης Πελοποννήσου (τοῦ Μορέως), τῶν νήσων, τῆς Θράκης. Καὶ ἐνόησαν, καθεὶς μὲ τὸν τρόπον του, ὅτι νέα τάξις (δηλονότι ἀναταραχὴ) ἐπιβάλλεται εἰς τὸν κόσμον. Ὁ Δοῦκας ἐπίστευεν ὅτι μετὰ τῶν Παλαιολόγων θὰ ἐτελείωνε καὶ ἡ δυναστεία τῶν Ὀσμανιδῶν, ἐνῶ ἀπεναντίας ὁ Κριτόβουλος, καθὼς ὁ ἐπὶ τοῦ θρόνου ἤδη τῆς Κωνσταντινουπόλεως Γεννάδιος ὁ Σχολάριος, διέβλεπεν ὅτι τὸ Ἕθνος θὰ ἐδούλευεν ἐπὶ μακρὸν καὶ ἔπρεπε νὰ μάθῃ νὰ ἐπιζήσῃ καὶ ὑπὸ τὸν νέον κυρίαρχον. Ὁ Χαλκοκονδύλης ἐπίστευεν ὅτι οἱ σύγχρονοὶ τοῦ Ἕλληνες, οἱ Βυζαντινοὶ καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἦσαν ὁ ἴδιος λαός, καὶ ἀκόμη ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, τὴν ὁποίαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου ἔγραφον, θὰ ἐχρησιμοποιοετο μίαν ἡμέραν ἀπλὴν ὅταν ἡ Ἑλλάς θὰ ἐγίνετο ἐκ νέου κράτος ὑπὸ Ἑλληνα βασιλέα, προφητεύσας τὰς ἡμέρας μας! Ὁ Σφραντζῆς τέλος δὲν ἠθέλησε ν' ἀκολουθήσῃ τὸν Ὡμαῖν Παλαιολόγον εἰς τὴν Δύσιν, οὐδὲ νὰ καταφύγῃ εἰς τὸν Βησσαρίωνα, προσπαθοῦντα νὰ ὀργανώσῃ καὶ πραγματώσῃ σταυροφορίαν τῆς Δύσεως εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ὁ φίλος αὐτοῦ καὶ στενὸς τοῦ τελευταίου Παλαιολόγου συνεργάτης, ὁ Σφραντζῆς, ἐνεδύθη εἰς τὸ τέλος τὸν μοναχικὸν τριβῶνα, ἥλλαξε τὸ ὄνομά του καὶ ἐκοιμήθη εὐσεβῆς καὶ ἐμπαθὲς συγχρόνως εἰς μίαν ἐξοχικὴν μονὴν τῆς Κερκύρας, ὁρθόδοξος αὐτός, μακρὰν καὶ τῶν παπικῶν καὶ τῶν μουσουλμάνων! Ἔτσι δυνάμεθα σήμερον, παρὰ τὰς ἄλλας, φιλογολογικῆς μορφῆς πηγάς, νὰ ἔχωμεν καὶ τοὺς ξένους ἱστορικοὺς περὶ ἀλώσεως ἀλλὰ καὶ τοὺς ἰδικούς μας, ὥστε καὶ τὰ πράγματα νὰ μανθάνωμεν καὶ τὰς διαθέσεις τῶν ἀντιμαχομένων Ἑλλήνων, διηρημένων εἰς φυλενωτικούς καὶ ἀνθρνωτικούς, εἰς φιλανατολικούς καὶ φιλοδυτικούς, ἐριζόντων, ἀλλὰ μὴ δειλιασάντων πρὸ τῆς μεγάλης τιμῆς νὰ ὑπερασπίσουν μέχρι θανάτου τὴν βασιλίδαν τῶν Πόλεων. Ἔτσι αὐτὴ ἡ χαρακτηριστικὴ χρονολογία τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τὴν μεσαιωνικὴν εἰς τὴν νεωτέραν ἱστορίαν, σταθμὸς ὡς λέγομεν, ἐμνημονεύθη καὶ παρεδόθη ὡς ἔπρεπε εἰς μέγαν λαὸν καὶ εἰς ἀνάλογον γεγονός. Καὶ ὅταν κάμπτονται καὶ ὅταν πίπτουν οἱ μεγάλοι λαοὶ διατηροῦν τὰς ιδιότητας τῆς μεγαλοπρεπείας των, καὶ ἐν προκειμένῳ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ σκέψις ἀπέδωκεν οὐ μόνον τὴν δυστυχίαν καὶ τοὺς θρήνους ἀλλὰ καὶ τὰ προανακρουσμάτα τῆς βεβαίας ἐλπίδος μιας ἐγγὺς ἀναστάσεως διὰ τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ ἐτοιμασθῇ τὸ Ἕθνος.

27/10
6/11

Ε'

“Όταν τὸ Ἔθνος συνειδητοποιήσῃ τὴν συνέχειαν τῆς φιλολογικῆς του παραδόσεως, καθὼς ἤδη — τῇ βοηθείᾳ τῶν μελετητῶν τοῦ Βυζαντίου, ἐνὸς Χαλκοκονδύλη, ἐνὸς Ζαμπελίου, ἐνὸς Παπαρρηγοπούλου — ἐσυνειδητοποίησε τὴν ἐνότητα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τότε θὰ ἐκτιμήσῃ κατ’ ἀξίαν καὶ τοὺς Βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς συγγραφεῖς. Οὗτοι εἶναι συνεχισταὶ ἐνὸς φιλολογικοῦ εἵδους τὸ ὁποῖον ἐγνώρισε καὶ ἐδόξασεν ἡ Ἑλλὰς εἰς τὸν κόσμον, διὰ τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν. Πληροφοροῦν ἡμᾶς περὶ ἐποχῆς χιλιῶν πεντακοσίων συναπτῶν ἐτῶν, καθ’ ἃ τὸ Ἔθνος ἡμῶν ἐνεκολπώθη τὸν Χριστιανισμόν, διέδωκε τοῦτον ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, καὶ ἐπροστάτευσεν τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τὴν ἐπιδρομῇ τῶν βαρβάρων. Ἔτι πρὸς, διεφύλαξε τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν, τὰ χειρόγραφα, τοὺς συγγραφεῖς, τὴν σκέψιν. Ἐκάλυψε τὴν περίοδον αὐτὴν δι’ ἐνδόξων κατορθωμάτων, διὰ κοινωνικῆς καὶ φιλανθρωπικῆς δράσεως τῆς πολιτείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀπαραιμίλλου, διὰ πληθύος μοναστῶν, λογίων, σοφῶν, ἐπιστημόνων, καλλιτεχνῶν, ἀνθρώπων τοῦ πνεύματος. Διεμόρφωσε τὴν σημερινὴν γλωσσικὴν, θρησκευτικὴν καὶ πνευματικὴν μας παράδοσιν. Όταν ταῦτα πάντα γίνουν συνείδησις, τότε τὰ κείμενα τῶν συγγραφέων μας θέλουν λάβει τὴν ἀνάλογον θέσιν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως καὶ ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς θὰ παύσῃ γνωρίζων ἐκ φήμης τοὺς μεγάλους αὐτοὺς συντελεστὰς τῆς ζωῆς του. Μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἡ πανεπιστημιακὴ αὕτη ἔδρα θὰ πρᾶττῃ τὸ καθήκον της καὶ μόνον σύντομον σχημαγραφίαν τῆς ἀξίας καὶ τῆς σημασίας τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν ἀποτελεῖ τὸ σημερινὸν μάθημα εἰς τὸ ὁποῖον μ’ ἐτιμήσατε διὰ τῆς παρουσίας Σας, διὸ καὶ σᾶς εὐχαριστῶ ἐκ ψυχῆς.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ